

Nedîm Dîvânı Örnekleminde Türk ve Leh Atasözlerinin Karşılaştırılması

Comparison of Turkish and Polish Proverbs on the Example of *Nedîm's Dîvân*

Kamila STANEK¹ , Nilüfer KARADAVUT²

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Kamila Stanek (Dr.),
Varşova Üniversitesi, Polska, Warszawa
E-posta: k.stanek@uw.edu.pl
ORCID: 0000-0002-1481-3745

²Nilüfer Karadavut (Öğretim Görevlisi),
Varşova Üniversitesi, Orta Asya Halkları ve
Türkoloji Bölümü, Varşova, Polonya
E-posta: niluferkaradavut@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1214-9641

Başvuru/Submitted: 02.09.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
09.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
21.09.2021

Kabul/Accepted: 26.09.2021

Online Yayın/Published Online: 10.12.2021

Atıf/Citation: Stanek, Kamila ve Karadavut,
Nilüfer. "Nedîm Dîvânı Örnekleminde Türk ve
Leh Atasözlerinin Karşılaştırılması." *Türkiyat
Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021):
801-818.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.989982>

öz

Atasözleri ve deyimler, bir milletin kendine özgü düşünce tarzını, yaşam tarzını, dini inançlarını ve uygulamalarını gösteren dilin sözcük öğelerini içerir. İnsanların dünya görüşleri farklı olsa da atasözlerinde aynı konulara odaklandıklarını, aynı analogileri kullandıklarını ve aynı detayların altını çizdikleri görülmektedir. Bu nedenle, farklı milletlerin kültürleri arasındaki karşılaştırmalı çalışmalar, kültürel değerlerin ve entelektüel kapasitelerin ortak paydasını ortaya koymak açısından oldukça önemlidir. Dahası, farklı kültürden insanların bunun farkında olmalarını sağlamak ilgi çekici hale gelmektedir. Polonya ve Türkiye ortak sınırları olmayan ülkeler olmasına rağmen yazı dilinde yer alan kültürel unsurlar açısından benzerlik göstermektedir. Türk ve Leh atasözlerindeki benzer kullanımları belirlemek için 18.yüzyılda Mahallileşme Akımı'nın en önemli temsilcisi olan Nedîm'in şiirlerinde kullanılan atasözleri örneklem olarak seçilmiştir. Bu çalışmanın amacı Nedîm Dîvânı'ndaki atasözleri ve deyimleri tespit etmekten ziyade şairin bireysel kullanımını ve evrensel anlamda bu atasözlerinin farklı kültürlerde de yer bulduğunu göstermektir. Bu çalışmada, Nedîm Dîvânı'nda geçen atasözleriyle aynı konuyu işleyen veya en yakın anlam taşıyan Leh atasözleri sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Nedîm Dîvânı, Mahallileşme Akımı, Türk ve Leh Atasözleri, Sözlü ve Yazılı Edebiyatı, Atasözlerinin Karşılaştırılması

ABSTRACT

Proverbs and idioms contain those lexical elements of a language that how the unique way of thinking, lifestyle, religious beliefs, and practices of a nation. People across different nations may have different worldviews, however, it is worth noticing that they focus on the same subjects in their proverbs, use the same analogies, and underline the same details. Therefore, comparative studies between cultures of different nations are very important in showing the common grounds of cultural values and intellectual capacities. Moreover, it is interesting to make people from different cultures aware of them. Although Poland and Turkey are countries without common borders, they show similarities in terms of cultural elements included in their written language. To determine similar uses in Turkish and Polish proverbs, proverbs used in the poems of Nedîm, who was the most important representative of the Localization Movement (Mahallileşme Akımı) in the eighteenth century were used as a sample. Rather than identifying the proverbs and idioms in Nedîm's Divan, this study reveals the poet's individual

use as opposed to the universal use of those proverbs in different cultures. In this study, Polish proverbs that have the closest meaning or deal with the same subject as in the proverbs mentioned in the *Divan* of Nedim are presented.

Keywords: Nedim's *Divan*, The Localization Movement, Turkish and Polish Proverbs, Oral and Written Literature, Comparison of Proverbs

EXTENDED ABSTRACT

Proverbs and idioms contain those lexical elements of the language that show the unique way of thinking, lifestyle, religious beliefs, and practices of a nation. Words that come from the past to influence the present contain pieces of valuable advice, warnings of prohibitions, and eternal verities—from value judgments to a sense of morality. Although each proverb carries traces of a given nation, it is seen that over time, some similar expressions have emerged in nations across similar or different geographies.

People may have different worldviews, however, it is worth noticing that they focus on the same subjects in their proverbs, use the same analogies, and underline the same details. Some societies may be closer to each other due to the similar ways of living in similar geographical conditions. However, sometimes the proverbs of people who live in completely different locations are nevertheless imbued with the same meaning.

Therefore, comparative studies between cultures of different nations are very important in showing the common ground of cultural values and intellectual capacities. Moreover, it is interesting to make people from different cultures aware of them.

These studies are based on the idea that no culture can exist on its own (in isolation). Although Poland and Turkey have no common borders, they show similarities to each other. To reveal these similarities, proverbs in the lexicon of both languages were compared. It can be said that comparative proverbs research, based on the comparison of proverbs of different nations, is the oldest field of comparative folklore research with a history of thousands of years, due to the small number of proverbs' volume and the fact that their texts change relatively slower than other texts of oral literature. Proverbs, born in an oral culture resulting from long historical and sociological processes, become permanent in the memory of the society by being transferred through speech acts across generations, but mostly owing to literary works in which they are included. Both to be the transmitter of the national consciousness and perception that has been and will continue to be carried from the past to the present and their solid foundations, formal features, depth of meaning, and beauty of speech mean that proverbs are frequently found in oral and written literature as well as in everyday language. A poet or writer can reinforce the message they want to convey with a word that has become popular in the given society and make it more impressive, and they can more easily express difficult situations with powerful words, vivid pictures, and proverbs that society knows and respects. Moreover, the use of proverbs in literary works is a practice found not only in Turkish literature but also in Polish literature. Indeed, sometimes words, verses, and couplets in poetry

have survived to this day even though the author of those verses is forgotten; however, their work acquired the status of proverbs. Polish proverbs also contain old or archaic words. The proverbs used in the poems of Nedîm, the most important representative of the Localization Movement in the eighteenth century, were chosen as an example to show similar or identical use of Turkish and Polish proverbs.

In the eighteenth century, under the influence of the Localization Movement, Nedîm's poetry was strongly affected by local elements. Based on the tradition and customs of comparisons, proverbs, and idioms, using metaphorical meanings, he created poetry and descriptions of places that attract attention. Knowing very well the expressions in Turkish and the different meanings of words, Nedîm also shows a mastery of the use of proverbs. Even if the proverbs he used differ in form, they are still used today. This shows that the proverbs in literary works, dictionaries, and the language of the people are concrete evidence of the continuity of culture. This study not only identifies proverbs and idioms in Nedîm's *Dîvân* but also reveals the individual use of proverbs by the poet and the fact that those proverbs exist in different cultures with universal meaning. Some of the proverbs in Nedîm's *Dîvân*—as syntactic expressions—are identical to those used today, while some are identical only in their meaning. In this context, the quotes in *Dîvân* were written first in modern Turkish, and then compared with their Polish semantic equivalents. In this study, those proverbs in Polish that have meanings closest to the proverbs from Nedîm's *Dîvân* or concern only the same topic are presented. On the example of selected proverbs from Nedîm's poems and their Polish equivalents, the transition from oral to written culture is shown along with the continuing custom of using proverbs in a globalized world.

1. Giriş

Bir milletin ve dilinin temel kültürel yapılarından olan atasözleri ve deyimler, şüphesiz bir dilin söz varlığını oluşturan en önemli unsurlardandır. Ö. Asım Aksoy'un da kaydettiği üzere tüm dillerde var olan atasözleri ve deyimler; sosyoloji, psikoloji, ekonomi, felsefe, tarih, ahlâk, folklor vb. gibi birçok konuyu ilgilendiren ve pek çok açıdan inceleme konusu edilmeye değer millî söz varlıklarıdır ve aynı zamanda deyiş güzelliği, anlatım gücü ve kavram zenginliği bakımından da son derece önemli dil yapılarıdır.¹ Bu bağlamda öncelikle atasözlerinin ne olduğunu tanımlamak gerekir. Aksoy, atasözlerini “Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler.” olarak tanımlar. Yine Aksoy'un belirttiği üzere atasözleri kalıplaşmış sözlerdir; bir diğer ifadeyle her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli kelimelerle söylenmiş olan donmuş bir biçimdir. Ayrıca bazı atasözlerinin birkaç kalıbı bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu kalıplardan her biri ayrı ayrı atalar sözü olarak tanındığından, değişiklikler “donmuş olma” kuralına aykırı sayılmaz.²

Sinan Gönen ise atasözlerini “Tarihî kökleri çok eskilere kadar dayanan, deneyim, gözlem ve tecrübelerle yoğrulan, ilk şekillerinin çoğunluğu genellikle manzum olan kalıplaşmış sözler.” diye tanımlar.³

Aslında halk bilimciler atasözlerinde dünyanın algılanışını inceler ancak Polonya'da hem atasözleri hem deyimler dilbiliminin konusudur. Bu bağlamda Polonya'nın ünlü dilbilimcisi Kopaliński atasözünü “Alegorik-didaktik-ahlaki düşünceyi içeren, genel bilimi, nasihati, uyarıyı ifade eden bir cümle; özdeş ve ifade edici, genellikle paralellik (biçim ve anlam bakımından) ve zıtlık ilkesi üzerine biçimlendirilmiş cümledir; halk geleneklerinde ve edebiyatta bir veya birkaç kültürde (sağlam bir formda, ancak, tüm çeşitlere tabi/bağımlı), bilimcenin, hikayenin/masalların ve benzetmenin ortak özelliklerine sahip, aynı zamanda en kısa edebî eser türü” şeklinde tanımlar.⁴

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere geçmişten bugüne gelen atasözleri, hukuki bir rol oynamamakla beraber, ait oldukları toplumun yaşama biçiminden düşünce yapısına, değer yargılarından ahlak anlayışına kadar pek çok öğüt, yasak ve her zaman geçerli gerçekleri içerir. Atasözlerinde bahsedilmeyen bir konu bulmak çok zordur, çünkü insana ait, insanla ilgili, hem de insan dışı maddi ve manevi her şey hakkında bilgi ve değerlendirme atasözlerinde bulunur.

1 Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993), I:13.

2 Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I:15-20.

3 Sinan Gönen, “Manzum Atasözü Kavramı Üzerine Değerlendirmeler”. *Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Fen-Edebiyat Fakültesi/Faculty of Arts and Sciences Edebiyat Dergisi/ Journal of Social Sciences* 16, (2006), 249- 258.

4 „zdanie zawierające myśl alegoryczno-dydaktyczno-moralizującą, wyrażające naukę ogólną, wskazówkę, przestrożę; związane i wyraziste, zazwyczaj skonstruowane na zasadzie równoległości (pod względem formalnym i znaczeniowym) i kontrastu; występujące w jednej lub kilku kulturach (w postaci stałej, podlegającej jednak najróżniejszym odmianom) w tradycji ludowej i w literaturze, będące zresztą samo rodzajem najkrótszego utworu literackiego, o cechach wspólnych z zagadką, bajką, przypowieścią i facecją.” [Władysław Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury* (Kraków: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991), 943].

Atasözleri sık sık edebiyattan, şakadan, iddiadan, gülünç ya da trajik olaylardan ortaya çıkan sözler olarak bilinir. Zaman içinde kim tarafından ve neden söylendiği unutulur, halkın ortak malı olurlar; bazen de tam tersi olur, çünkü kimin söylediği bellidir. Yine de bu sözler vecize statüsünde değil atasözü olarak algılanır: “Edebî veya halk kaynaklarından alınan ve sözlü gelenekte sürdürülen, genel bir düşüncüyü ifade eden kısa bir cümle: bir nasihat, bir uyarı.”⁵

Atasözlerinin çoğu, yazılı döneme geçmeden önce sadece sözlü ürün olarak yüzyıllar boyunca ağızdan ağıza aktarılarak toplumun hafızasında, ama en çok da edebî eserlerde kalıcı hâle gelmiştir. Türkçede her dönem ve sahada pek çok atasözü kullanılmıştır, bu atasözlerinin pek çok da varyantı vardır. Zaten, sözlü kültürlerde veya yazıyı henüz içselleştirememiş toplumlarda, anımsamayı kolaylaştırmak ve belleği güçlendirmek üzere bu tür kalıp anlatımlara sıklıkla başvurulur.⁶ Bu bütün kültürler için de geçerlidir. Her toplumda kullanılan dilde kalıplaşmış ifadeler vardır. Polonya kültüründe atasözlerinin önemli kaynaklarından biri İncil ve klâsik Yunan-Roma mitolojisidir. Yerli mitolojiden gelen kanun şeklinde olan atasözleri de mevcuttur. Türk kültüründe ise Türk edebiyatının ilk yazılı belgeleri olan Göktürk Kitabeleri’nden (8. yy.) günümüze kadar gelen bütün edebî eserlerde, dil ürünlerimizin temel unsurlarından olan atasözleri ve deyimlerin zenginliği ile karşılaşılmaktadır. Atasözleri XIV. yüzyıldan itibaren yazılı edebiyatta daha büyük önem taşımaya başlamıştır. Sadece okuma yazma bilmeyen halkın malı olmayıp aynı zamanda tasavvufî halk edebiyatı ve klâsik Türk edebiyatında da yer almaya başlamıştır. Yazar ve şairler kişisel zevk ve anlayışlarına göre az ya da çok eserlerinde atasözü ve deyimlere yer vermiştir. Kaynaklarda Anadolu Sahasında, şiirlerinde atasözlerine ilk kez yer veren şairin, Yıldırım Bayezid’in veziri ve aynı zamanda “Sâfi” mahlasıyla şiirler yazan Kasım Paşa olduğu ileri sürülmektedir. Klâsik Türk şairlerinin şiirlerinde atasözü, deyim ve halk ağzına yakın söyleyişlere çokça yer vermelerine ise ilk olarak XV. yüzyılda rastlandığı belirtilmektedir. Başta bu geleneğin en başarılı temsilcisi olarak gösterilen Necâtî Bey ve bilhassa onun takipçilerinde görülen şiirde özellikle atasözleri ve deyimlere yer verme eğilimi, sonraki yüzyıllarda artarak devam etmiştir.⁷ Şairler şiirde söylemek istediklerini canlı ve renkli söylemek ister. Bu sebeple, atasözlerini çeşitli edebî sanatlar ile süslemişler, türlü nedenlerle söz dizilerinde ya da kelimelerde yaptıkları değiştirmeler, eklemeler veya eksiltmelerle asıllarını bir bakıma bozmuş olmakla beraber, onları daha da güzelleştirmiş, çekiciliklerini artırmışlardır. Sanatçıların, manzumeleri arasına atasözlerini ve deyimleri almaları, onların duygu ve düşünce güçlerini daha da geliştirmiş ve etkili kılmıştır.⁸ Anlatımı zor olan durumları toplumun bilip

5 «krótkie zdanie zaczerpnięte ze źródeł literackich lub ludowych i utrwalone w tradycji ustnej, wyrażające jakąś myśl ogólną: wskazówkę, przestrożę» (<https://sjp.pwn.pl/sjp/> erişim 02.08.2019).

6 W. J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözlün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacioğlu, (İstanbul: Metis Yayınevi, 1995), 45 ve sonrası.

7 H. Dilek Batislam, “Nedim’in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler”, *Türkoloji Araştırmaları 1997*, Fuat Özdemir Anısına, (Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi, 1997): 108-109.; Mustafa İsen, *Usûli: Hayatı, Sanatı ve Divânı*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., 1988), XXXV.

8 Abdülkadir Karahan, “Trabzonlu Figânî’de Atasözleri ve Deyimler”, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1980), 52-53.

inandığı güçlü sözlerle, canlı imajlarla anlatmada atasözleri şaire kolaylık sağlar. Atasözlerinin kısa ve özlü olmaları, az sözle çok şey anlatma yönü, özellikle klâsik şiirin yapısına uygun düşmektedir. Klâsik şiirde beyit bütünlüğünün olması, başka bir ifadeyle anlamın beyitte bitmesi şairleri ister istemez az ve öz sözle çok şey anlatma ustalığına yöneltmiştir.⁹

XVIII. yüzyılda ise Mahallileşme Akımı'nın en önemli temsilcisi olan Nedim, Dîvânında anlatımının bir parçası olarak atasözlerini kullanmıştır. Türkçenin ifade imkanlarını, kelimelerin farklı manalarını çok iyi bilen Nedim, atasözlerini kullanırken de büyük ustalık gösterir. Yerli unsurların çokça şiire girdiği Nedim'de gelenek ve göreneklerle ilgili benzetmeler, atasözleri ve deyimlerin mecazı anlamlarından yararlanılarak yapılan sanatlar, çevre ile ilgili yapılan tasvirler dikkat çeker. Nedim Dîvânı'nda yer verilen atasözleri, diğer klâsik şiir örneklerinde olduğu gibi çoğunlukla günümüzdeki şekillerinden farklı sözdizimi ve kelime yapısı içerisinde kullanılmıştır.

Dil, kültürün aynasıdır. Kültür, dil aracılığı ile kendisini ifade eder. Bu yüzden dil ve kültür arasında derin bir münasebet vardır. Her dil yaşadığı kültürün bakış açısında önem taşıyan kavramları kapsar. Ancak her dilde ve kültürde özel kavramlar bulunmasına rağmen bazı kavramları evrensel olarak algılamak mümkündür. İnsanların dünyaya bakışı aynı olmayabilir ancak farklı toplumların aynı özellikleri atasözlerinin konusunu seçmesi, bazen de aynı benzetmeleri kullanması ve detayları vurgulaması dikkat çekicidir. Başka bir ifadeyle, insanlar bir olayı ya da durumu her zaman farklı şekilde (kelime, anlatım, çağrışımlar), farklı bir değerlendirme ile (iyi-kötü değer sistemi, dinden ve gelenekten gelen öğütler) değil, bazen de aynı olguları ve nitelikleri fark edip benzer şekilde yorumlamışlardır. Toplumlar arasında kültürel, sosyal, coğrafi farklılıklar yanında benzerlikler hatta aynılıklar vardır. Ama tam olarak aynı kültürü yaşayan topluluklar bulmak zordur. Söz varlığının kıyaslanmasından belli oluyor ki aynı anlam farklı coğrafi şartlarda yaşayan halklar arasında farklı benzetmelerle kullanılmaktadır. Ancak bazı olaylar tüm dünyaca geçerlidir, mesela aile, havanın görünüşü, davranışlar, etik meseleler, vs. Böyle bir durumda farklı dillerde çok benzer anlam taşıyan atasözleri ortaya çıkmaktadır. Polonya ve Türkiye sınırı olmayan ülkeler olmasına rağmen kültürel öğelerden kaynaklı dile geçen unsurlarda benzerlik hatta aynılık gösterir. Bu bağlamda Nedim Dîvânı örnekleminde atasözleri, Leh kültüründeki yeri ile karşılaştırılacaktır. Bu çalışmanın amacı Dîvândaki atasözleri ve deyimleri tespit etmekten ziyade şairin bireysel kullanımını ve evrensel anlamda bu atasözlerinin farklı kültürlerde de yer bulunduğunu göstermektir. Nedim Dîvânı'nda atasözleri ve deyimlerle birlikte vecize, hikmetli söz ya da kalıp anlatım olarak ifade edilen sözler de bulunmaktadır. Dilek Batislam'a göre bu sözlerin hangilerinin şaire ait olduğu, hangilerinin o dönemde halk arasında yaygın olarak kullanılan sözler olduğunu belirlemek zordur.¹⁰ Nedim'in Dîvân'ı gözden geçirildiğinde atasözü bakımından çok fazla malzemeye rastlanmaz, bununla beraber deyimlerin çok daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışma

9 Mine Mengi, "Necâti'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı", *Erdem Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4, c. II, (1986), 49.

10 Batislam, "Nedim'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler", 112.

deyimlerin eklenmesi durumunda kapsamının çok daha fazla olacağı düşüncesiyle sadece atasözleri ile sınırlı tutulmuştur.

Kendi içinde üç bölüm ile bir sonuçtan oluşan çalışmanın ilk bölümünde, ana hatlarıyla atasözleri ve deyimlere dair bazı tanımlara yer verilmiş, ikinci bölümünde Nedîm Dîvânı'ndaki atasözlerinin kullanımı, bir diğer ifadeyle nasıl ve ne şekilde yer verildiği üzerinde durulmuş, daha sonra bu atasözlerinin Leh kültüründe kullanılan karşılıkları verilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada Nedîm Dîvânı örnekleminde atasözlerinin hem Nedîm tarafından nasıl kullanıldığı gösterilmeye çalışılmış hem de anlam bakımından farklı kültürdeki benzer ve aynı yönleri ile tespit edilmiştir. Atasözleri ve deyimlerin belirlenmesinde H. Dilek Batislam tarafından hazırlanmış olan "Nedîm'in Şiirlerinde Atasözleri ve Deyimler" başlıklı makaleden yararlanılmıştır. Bu makalede, Nedîm Dîvânı'nda geçen 7 adet atasözü ile 44 adet deyim ve veciz sözlere yer verilmiştir. Ancak Dîvân tarandığında bu makalede geçen atasözlerinden farklı örneklere de rastlanmıştır, bunlar da çalışmaya eklenmiştir. Bunun yanında Muhsin Macit'in "Nedîm Dîvânı" başlıklı Doktora Tezi de kullanılmıştır. Lehçe atasözleri, günümüzde yayınlanan atasözleri sözlüklerinden seçilmiştir, yine de bazı atasözleri 4-5 asır önce kullanılan kelimeleri içermektedir. Bazı atasözleri sadece bir, diğerleri ise bütün Lehçe Atasözleri Sözlüklerinde bulunur. Bu yüzden bir tanesi değil, faklı sözlüklerden uygun eş anlamlısı seçilmeye çalışılmıştır. Sözlüklerin arasında: Masłowski [Maslovsci], Świrko ve Brener atasözleri sözlükleri bulunmaktadır (detaylar kaynakça kısmındadır).

Türk atasözleri için Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler* kitabı kullanılmıştır. Örnek beyitler *Nedîm Dîvânı*, Muhsin Macit, e-kitap, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017 kitabından alınmış olup beytin yanında sayfa numarası, kısaltma şeklinde nazım şekli ve kaçınca beyit olduğu belirtilmiştir.

2. Nedîm Dîvânı'ndaki Atasözleri ve Lehçe Karşılıkları

Nedîm Dîvânı'nda yer alan atasözlerinin kimisi –söz kalıbı olarak– günümüzdeki kullanımı ile aynıyken kimisi de mana bakımından şiirde yer almıştır. Nedîm'in şiirlerinde geçen atasözlerinden tespit edilenler şunlardır:

Bir gırtlak kırk boğumdur/Az söyle çok dinle / Az söyler, uz söyler / Söz gümüşse sükût altındır:

Sözü az söyle ağır söyle Nedîmâ ki sühan

Zer gibi sayılı gevher gibi sencide gerek (G.57/6)¹¹

"Nedîm, sözü az ve ağır söyle ki söz altın gibi sayılı mücevher gibi ölçülmüş olmalıdır."

Beyitte şair kendini tecrid ederek Nedîm'e seslenir ve sözün nasıl olması gerektiğini, altına benzeterek ifade eder. Beyitin birinci mısraında atasözünü kullanarak da görüşünü daha etkili hâle getirir. Beyitte aynı zamanda az konuşup çok dinlemenin önemi vurgulanmaktadır.

11 Makalede kullanılan beyitlerin Dîvân'daki yeri için parantez içinde sırasıyla nazım şekli/ sıra numarası/ beyit numarası yazılmıştır. Nazım şekli için kullanılan kısaltmalar gazel G., kaside K., kıt'a K1., musammat M., mesnevi Me. şeklindedir.

Türkçede sözün önemini vurgulayan bu ve bunun gibi pek çok atasözü bulunmaktadır. Şair sözün nasıl olması gerektiğini ifade ederken aslında bir atasözünü okura bu konuyla ilgili bütün atasözlerini de çağrışım yoluyla hatırlatır. Bu bağlamda beyit “Söz gümüşse sükût altındır.” atasözünü de çağrıştırmaktadır. Bu atasözü sadece Türklere has değildir, Leh kültüründe de benzer şekilde sözün anlamını vurgulayan atasözlerini bulmak mümkündür. Bunlar¹²:

Mądry nie powie, czego wprzód nie zważy.

- Bilgin, düşünüp tartmadan hiçbir şey söylemez.

Skromny w mowie najwięcej powie.

- Konuşmada mütevazı olan (az konuşan) en çok söyler.

Jest czas mówienia, jest czas milczenia.

- Konuşma zamanı var, susma zamanı da vardır.

Nie mów o sprawach, których nie rozumiesz.

- Anlamadığın işlerden bahsetme.

Mowa jest srebrem a milczenie złotem.

- Söz gümüşse sükût altındır.

Jaki rozum taka mowa.

- Akıl nasılsa, konuşma da öyle. (*Baş dille tartılır*, şeklinde de çevrilebilir.)

Sluchaj, co gadają, a miarkuj, co dumają.

- Konuştuklarını dinle, düşündüklerine dikkat et.

Bu atasözleri Lehçede konuşmak-dinlemek ayrıca düşünmek faaliyetleri arasında güçlü bir bağ olduğunu gösterir. İnsandan başka hiçbir mahlukat konuşamaz, bu özelliği iyi kullanmak gerekir. Aklını kullanarak, bulunduğu ortama göre konuşmak ya da susmak, sadece iyi bildiği, uzman olduğu konulardan bahsetmek insanın kendi değerini gösterebilir. Düşünmeden konuşmak ya da diğerlerinin konuştuklarına safça inanmak, hem de diğerlerini dinlemeden karar vermek aptalca bir davranış olarak algılanır.

Konuştuklarımız bizim nasıl olduğumuzu gösterdiği için bazen suskunluğumuz farklı konularda bilgisizliğimizi örtebilir.

İnsanın çektiği dili belasıdır/ Bülbülün çektiği dili belasıdır /İnsan ne çekerse dilinden çeker/ Dilim seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim/ Dilin cirmi küçük, cürmü büyük:

Dilimle uğradığım kayda ben bu âlemde

Ne bülbül uğradı ne tûti-i şeker-güftâr (K.7/20)

“Bu âlemde benim dilimle uğradığım belaya ne bülbül uğradı ne de tatlı sözlü papağan uğradı.”

Bu beyitte Nedim atasözünü tam kullanmasa da kullandığı kelimelerle atasözünün anlamını ifade etmiştir. Beyitte ilerisi düşünülmeden söylenen sözün insanın başına bela açtığı, bunun

12 Kamila Stanek, “Linguistic similarities in the perception of the concept of ‘word’ in selected Turkish, Azerbaijani and Polish proverbs” makalesinden seçilmiştir: *Türkologiya* nr 4, Baku, (2016), 29-51.

bülbülün de papağanın da başına gelmediği anlatılmıştır. Klâsik Türk şiirinde papağan ayna ve şeker ile anılır. Papağan şeker ile beslendiğinden tatlı dilli oluşu da buna bağlıdır.¹³ Lehçede de bu atasözlerini aynı şekilde bulmak mümkündür.

Nic lepszego nad język nic nadeń gorszego. /Bo słodycz i trucizna równo płyną z niego.

- Dilden ne daha iyi ne de daha kötü olan var./ Çünkü hem şirinlik (tatlılık) hem zehir ondan akar.

Kto mówi, co mu się podoba, usłyszy, co mu się nie spodoba.

- İsteddiğini söyleyen, istemediğini işitir.

Słowem obrazisz, słowem uleczyysz.

- Bir sözle gücendirirsin, bir sözle iyileştirirsin.

Yukarıdaki atasözlerinde ağzdan çıkan sözlerin ne kadar kırıncı olabildiği ifade edilir. İnsan sözle, konuşmakla hem iyilik hem de kötülük yapabilir ama sadece diğerlerine değil kendine de zarar verebilir. Uygunsuz zaman ya da yerde söylenen en iyi söz ya da yanlış tonla söylenen öğüt bile yanlış algılanıp kötü bir şekilde sonuçlanabilir. Lehçe atasözlerinde konuşma (ağız işi) ve duyma (kulak iş) arasında bir bağ olduğu vurgulanır. İnsan dinler ama her zaman duymaz.

Göze yasak olmaz:

Gel hele bir kerrecik seyret *göze olmaz yasağ*

Oldu Sa‘d-âbâd şimdi sevdiğim *dağ üstü bâğ*

Çâr-bâğ-ı İsfahânı eylemişdir *dâğ dâğ*

Oldu Sa‘d-âbâd şimdi sevdiğim *dağ üstü bâğ* (M. 21/I)

“Gel hele bir kerrecik de olsa seyret, göze yasak olmaz. Sevdiğim, Sadâbâd şimdi dağ üstü bahçe oldu. İsfahan’ın Çarbağ’ını dağ eylemiştir. İsfahan’ın Çar-bağ adlı bahçesi Sadâbâd’la kıyaslanmış ve onun yanında dağ gibi kaldığı ya da kıskançlıktan dağlandığı, yandığı vurgulanmıştır. Sevdiğim, Sadâbâd şimdi dağ üstü bahçe oldu.”

Sadâbâd’ın güzelliğini anlattığı şarkısında Nedîm, göze yasak olmadığını söyler. Sonuçta bir kişiye ya da bir şeye bakmak engellenemez, bu sebeple sevdiğini Sadâbâd’a çağırır ve oranın güzelliğini görmesini ister. *Dağ üstü bâğ* olması ise “Bakarsan bâğ bakmazsan dağ olur.” atasözünü çağrıştırmaktadır.

Gözle ilgili Lehçe atasözleri Türkçedeki atasözüne sadece bir yönde eşdeğerdir.

Oczy do patrzenia, język do chwalenia.

- Gözler – bakmak için, dil – övmek için (yaratılmıştır.)

Oko nic nie przewini, gdy się myśl nie przyczyni.

- Göz, insanın kötü niyeti olmazsa, suç işleyemez.

Gözlerin amacı görmektir, kaldı ki insan her şeye bakar, ama her şeyi görmez. İnsan vücudunda her organın kendi fonksiyonu vardır; atasözüne göre gözler bakmak için, dil ise diğerlerini övmek içindir. Başka bir ifadeyle insan her konuda dikkatli olmalı, güzel şeyleri her zaman iyi sözlerle ifade etmelidir.

13 İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001), 474.

Ayrıca beyitte geçen atasözünün karşılığı Lehçe atasözünde insanın niyetiyle de karşılanır. Gözün işi bakmak ve görmektir, insanın kafasındaki düşünceler, niyetler onun elinde, onun kontrolü altındadır. Kimse göze o tarafa bakma demez, ama herkes beddualarını susturabilir. Göz baktığı için gördüklerine bir şey olmaz, bakış kötülük yapamaz, ama insanın niyeti kötüye göz değil, insanı suçlamak gerekir.

Kara haber tez duyulur:

Güm etse şefkat-i hüsnü şükûh-ı nev-hatlar

Siyeh haberde belî iştihâr olur peydâ (G.4/4)

“Yeni çıkan ayva tüylerinin azameti güzellik şefkatini kaybetse, kara haberde şöhret bulur.”

Beyitin ikinci mısramında “Kara haber tez duyulur” atasözü Farsça kelime kullanılarak ve söz dizimi değiştirilerek verilmiştir. Ancak anlam bakımından günümüzde kullanılan atasözü ile aynıdır. Nedim, beyitte kötü haberin hızlı yayılmasını ve herkes tarafından bilinmesini şöhret bulmakla ifade etmiştir. Lehçede ise bu atasözü rüzgâr ve kanatlı olmayla ifade edilmektedir.

- *Zle wieści szybko się rozchodzą.*

Kötü haber tez duyulur.

- *Z wiatrem na wyścigi zle nowiny chadzają.*

Kötü haber rüzgarla yarışarcasına gider. (çok hızlı)

- *Zle wieści maja skrzydła/ szybko się rozchodzą.*

Kötü haberin kanatları vardır / hızlı yayılır.

İnsanlar duyduklarını, gördüklerini diğerlerine anlatır, ama bunlar en çok dikkat çeken üzücü olaylardır. Bu yüzden kötü haberler en hızlı yayılan haberlerdir. Kötü olayların neler olduğunu da düşünmek gerekir. Dedikodu, komşuların sorunları, özel dertler, birinin ölümü gibi olaylar ağızdan ağza aktarılıp uzak yerlerde bile etki yapar. Başka atasözlerinde dertlerin anlatılmadan çözümünün bulunamayacağından bahsedilir. Belki de bu yüzden insanlar kötü şeylerden daha çok söz eder.

Lehçe atasözlerinde haberlerin hızlı yayılması üç atasözünün konusudur. Sadece birinde bu gerçek direk söylenir, diğerlerinde onların hızı rüzgârın hızına benzetilir. Kötü haberin yayılması rüzgârın esmesinden daha hızlıdır. Bir atasözünde ise dolaylı bir şekilde kuşlara benzetilir, çünkü kuşların niteliği onlara atfedilir, haber de kanadı varmış gibi hızlı yol alır ve en uzak yerlere ulaşır. Bu atasözlerinde kullanılan benzetmeler doğayı gözlemlemeyle ortaya çıkmıştır. Teknolojinin gelişmediği zamanlarda, insanın gördüğü hiçbir hayvan kuşlardan hızlı yol alamaz, ondan daha hızlı olan belki de sadece rüzgârdır.

Meyveli ağacı taşlarlar / Meyve veren ağaç taşlanır:

O bâğın her dırahtı mîve-dâr-ı izz ü devletdir

Atarlar taşı elbette dıraht-ı mîve-dâr üzre (K1.82/2)

“O bağın her ağacı devlet ve itibarın meyvesidir, atarlar taşı elbette meyveli ağaç üstüne.”

Nedim’in o bahçe ile kastettiği saraydır. Sarayın içi, meyvesi yücelik ve devlet olan ağaçlarla doludur. Beyitte saray bahçeye içindeki devlet adamları ise ağaca teşbih edilmiştir. Nedim *meyve veren ağaç taşlanır* diyerek anlatımı daha etkili ve güzel hâle getirmiştir.

Anlam olarak bilgili, hünerli, işinde başarılı olan kimselerin kıskanılması ve işlerini yapmalarının zorlaştırılmasını ifade eden bu atasözü Lehçede daha çok kıskançlıkla ilgilidir. Lehçede benzer anlamdaki atasözleri şunlardır:

- *Marna zazdrość jest rodzaju psiego, wnet będzie jeden warczal, gdy głaszczq drugiego.*
Değersiz kıskançlık köpek türündendir, biri okşanırken, öbürü hemen hırlamaya başlar.
- *Zazdrość towarzyszy powodzeniu jak cień światłu.*
Gölgenin ışığa eşlik etmesi gibi kıskançlık da başarıya eşlik eder.
- *Bez zazdrości żaden na świecie wielkim nie był.*
Bu dünyada büyük olanların hiçbiri kıskanılmadan olmamıştı.
- *Gdy słowik nuci, czyżyk z zazdrości się smuci.*
Bülbül öttüğünde karabaşlı iskete kıskanır.
- *Geś zazdrości, gdy orzel buja.*
Kartal uçarken kaz kıskanır.

Lehçe atasözlerinde meyveli ağaçla ilgili sözler bulunmaz, ama onların yerini başarı, büyük (adam), bülbül ve kartal alır. İlk bakışta alakasız olan kelimeler atasözlerinde kullanılan benzetmelerde başka anlam alırlar. Büyük adam genelde varlıklı ve hürmet edilen biri olur, tabii ki çok kişi onun yerinde olmak ister. Onun sahip olduğu hürmet, zenginlik göze çarptığından diğerlerinde kıskançlık duygusu uyandırır. Aynı şekilde birinin başarısına bakanlar da kıskançlık hissedebilir. His ne kadar büyükse, insan diğerlerine o kadar çok zarar verebilir. Bu hem kötü söz hem arkasından konuşma ya da iftira olacağından Türkçe atasözündeki taşlanma ifadesine uygun, eşdeğerli anlam taşıyan bir benzetmedir.

Hayvan adlarını kapsayan Lehçe atasözlerinde bülbül yanında karabaşlı iskete kuşu vardır. İkisinin sesleri arasında büyük fark olduğu muhakkaktır. Ses olarak daha değersiz olan güzel söyleyeni/öteni kıskanır. Diğer atasözünde kartalın yanında kazdan bahsedilir. Sadece halk dilinde değil, çoğu insan için kartal, kuşların kralı olarak algılanır, kaz ise (en azında Polonya kültüründe) aptallık sembolüdür. Yine bir yönden az değerli olan daha iyisine karşı kıskançlık hisseder.

Hamama giren terler:

Bir soğuk yerdir ol bakılsa eger

Lik hammâmveş giren terler (Me. 2/4)

“Eğer bakılsa o soğuk bir yerdir, lakin hamam gibi giren terler.”

Nedîm’in beyitte soğuk yer olarak ifade ettiği mahkemedir. Ancak mahkemedeki insanların kendilerini savunurken ter dökmelerinden hareketle mahkemeyi hamama benzetir. Beytin ikinci mısraı bu bağlamda *hamama giren terler* atasözünü çağırıştır. Bu atasözü bir işe girişenin, o işin güçlüklerini veya masraflarını göze alması gerektiğini ifade eder. Lehçede de bu anlamda pek çok atasözü bulunmaktadır ancak Leh kültüründe Türklerdeki gibi bir

hamam kültürü bulunmadığı için atasözünün birebir karşılığı yoktur. Anlam olarak aynı olan atasözleri aşağıda sıralanmıştır¹⁴:

- *Kto chce krowę doić, powinien ją paść.*
İneği sağmak isteyen onu gütmelidir.
- *Kto do mięsa soli żaluje, temu się mięso zepsuje.*
Ete tuzu esirgeyenin eti bozulur.
- *Kto chce co mieć, musi ucierpieć.*
Bir şeye sahip olmak isteyen acı çekmesi gerekir.
- *Nie ma zysku bez nakadu.*
Masrafsız kazanç yoktur.
- *Bez zachodu nie bedzie miodu.*
Zahmet olmayınca bal da olmaz.
- *Kto lepiej nasmaruje, temu nie skrzypi.*
Daha iyi yağlayanın hiçbir şeyi gıcırdamaz.
- *Kto więcej nasypie, ten więcej też zmiele.*
Fazla veren, fazla da öğütür.
- *Kto chce orzech zjeść, niech zgryzie lupinę.*
Cevizi yemek isteyen önce kabuğunu kırsın.
- *Bez pracy nie ma kolaczy.*
Çalışmayana somun yoktur/olmaz.

İşlerle ilgili Lehçe atasözleri iki konuyu işler. Birinci konu bir şey yapılmak istendiği zaman çalışma, uğraşma kendi gücünü kullanma gerekliliğini vurgular. İkincisi ise iyi sonuç almak istendiğinde masrafları kabul etmek zorunda olduğudur.

Birinci konu için genelde köylerde yapılan işlerden kaynaklı benzetmeler kullanılır. O da ineğin güdülmesi, cevizin kabuğunun kırılması gibi benzetmelerdir. Bu gerçeği doğrudan ifade eden atasözü *çalışmadan, uğraşmadan ne bal ne de somun eline düşeceğidir*.

İkinci konu olan masraf yapmak dört atasözünün konusudur. Her birinde farklı mecazlar kullanılarak aynı şeylerden bahsedilir. Ortaya çıkan gerçek masrafsız kazanç olmadığıdır. Atasözlerindeki masraflar sadece fiziki güç değil, bunun yanında mal, yağ – rüşvet anlamıyla kullanılan söz ya da tuz – bozulmayı engelleyen madde anlamında kullanılan sözlerdir.

Az olsun öz olsun

Yeter ey hâme yeter gayri dua demleridir

Ki çoğ oldukça güher kıymeti noksana gelir (K.16/ 43)

“Yeter ey kalem, yeter! Artık dua zamandır ki mücevher çok oldukça değeri azalır.”

Nedim beyitte kalemine seslenir ve artık sadrazamı öven sözler yerine ona dua etmesini söyler. Kasidelerde devlet büyüğünün övüldüğü bölüm methiyedir. Şairin hünerlerini gösterdiği

14 Kamila Stanek, “Zadrosć w przysłowiach i frazeologizmach tureckich” (“Türk Atasözlerinde ve Deyimlerinde Kıskançlık”) (*Przegląd Orientalistyczny (Şakıyat/ Oriental Dergisi) Zeszyt: 1-2, Warszawa, 2016*), 203-215.

bu bölümden sonra kaside dua ile bitirilir. Nedîm beyitte kendi sözlerini mücevhere benzeterek hem kendini över hem de sözün az ve öz olmasını ister. Çünkü bir şeyin çok olması durumunda değeri azalır. Yapılan iş ne olursa olsun az olabilir ancak düzgün ve güzel olmalıdır.

Lehçede buna benzer atasözleri şunlardır:

- *Nie ilość – lecz jakość.*
Miktar değil- kalite.
- *Poczynaj rzeczy rozważnie, lecz je wykonuj raźnie.*
İşe düşünerek kasıtlı olarak başla ve düzgün bir biçimde yap.
- *Bogactwo wielkie - na małym poprzestać.*
Küçükle yetinmek- büyük servettir.
- *Przysłowie to stare: we wszystkim mieć miarę.*
Eski bir atasözü şöyledir: ölçülü davranmak gerekir.

Türkçe atasözünün en iyi karşılığı ilk sıradaki Lehçe atasözüdür. Kalite miktardan, bir şeyin iyi olması çok olmasından daha büyük önem taşımaktadır. Ama sonraki Lehçe atasözlerinde bu ifade daha ayrıntılı bir şekilde anlatılır ve başka yönü vurgulanır.

Azla yetinmek ve her konuda ölçülü davranmak miktarla alakalıdır. İnsan azı kabul ederse bu hırsı engeller ve kendisine gereken yeri/değeri verir.

Bu konuda son gösterilen Lehçe atasözü, her işin düzgün yapılması gerektiğini ve düşünülerek, iyice planlanarak olması gerektiğini vurgular.

Aslında Nedîm'in sözlerinden çıkan öbür gerçektir, başka bir ifadeyle bir şeyin çok olmasının onun değerini azalttığı anlamı yukarıdaki Lehçe atasözlerinde anlamca zayıftır. Ancak daha çok yemekle ilgili olan başka bir Lehçe atasözünde bu anlam daha çok vurgulanır. Her şeyin fazlasının insana iyi geleceği düşünülse de sonuçta sağlığını bozacağını anlatır.

- *Co za wiele to niezdrowo.*
Her şeyin fazlası zarar.¹⁵

Benzer anlamı taşıyan başka bir Lehçe atasözü de bir şeyin uzun-kısa sürmesinden bahseder. Bir şeyin iyi olması (Nedîm'de öz olması) onun uzun (Nedîm'de çok olması) sürmesinden daha önemli ve değerlidir. Bu atasözü genelde birinin hayatı kolay ya da zor olduğu zaman tekrarlanır. Birinin yaşamı iyiyse uzun olması gerekmez, yeter ki varlık içinde canının istediği kadar dünyadan zevk alsın. Diğer taraftan birinin hayatı zorsa, sıkıntılıysa hatta uzunsu bu insanın ömür boyunca dertlerle uğraşacağını gösterir. Uzun ama sıkıntılı hayattan kimse zevk almaz, yaşadığı yılların değeri de azalır. Hayat da, Nedîm'in dediği gibi az (kısa) olsun öz (iyi) olsun, yeterlidir.

- *Lepiej krótko a dobrze, niż długo a miernie.*
Bir şeyin uzun ama şöyle böyle olmasından kısa ama iyi (olması vs.) daha yeğdir.¹⁶

15 Jerzy Brenner, *Mądrzej głowie dość...przysłowie* [Akıllı başa... bir atasözü yeter], (Łomża: Oficyna Wydawnicza Stopka, 1992), 333.

16 D. ve W. Masłowski, *Przysłowia polskie* [Lehçe Atasözleri] (Katowice: Wydawnictwo Videograf Edukacja sp. z o. o, 2003), 155.

Kazaya rıza gerek / Alın yazılan başa gelir/ Alın yazısı değişmez:

Nedim Dîvânı'nda bu atasözleriyle ilgili ya da anlam olarak bu atasözlerini çağrıştıran birden fazla beyit vardır. Bunlar:

Baş eğmede ancak işimiz *tîğ-ı kazâya*

Teslîm-i rızâ yâremize merhemimizdir (G.38/2)

“İşimiz ancak kaza kılıcına baş eğmektir, rızaya teslim olmak yaramıza merhemdir.”

Nedim olup biteni değiştiremeyeceğini bilir bu yüzden rıza gösterip kadere teslim olmanın yararlarına merhem olacağını ifade eder. Kaza, kaderin Allah tarafından ezelde belirlenip zamanı gelince tecelli etmesidir.¹⁷ Kimsenin bunu değiştirmeye gücü yetmez. Bu anlamda şair, halkın da çok iyi bildiği kadere boyun eğmek anlamında *kazaya rıza gerek* atasözünü kullanarak anlatımı daha etkili hâle getirmiştir.

Aynı manada bir başka beyit şöyledir:

Olacak oldu heman çâre ne şimden sonra

Edelim hükûm-i kazâ destine teslîm-i zimâm (K.10/10)

“Olacak oldu hemen. Şimdiden sonra kaderin hükmünün eline yuları teslim edelim.”

Bu beyitte de şair kadere teslim olmayı seçer.

Aşağıdaki iki beyitte de şair alın yazısının ezelde yazıldığını ve bunların insanın kazancı olduğunu ifade eder.

Kesb-i yeddir denilir başa gelen insânın

Safha-i kefdde hat-ı cebhesi mersûm gibi (G.150/2)

“İnsanın başına gelene kazancıdır, denilir; alın yazısı avuç sayfasında resmedilmiş gibidir.”

Hep kesb-i yedindir başına ne gelirse

Resm olmuş ezel hatt-ı cebin nakş-ı kef içre (G.67/1)

“Başına ne gelirse tamamı kazancıdır, alın yazısı ezelde avuç içine resm olmuş.”

Yukarıdaki anlamlarda atasözlerini Leh atasözlerinde de bulmak mümkündür. Bunlardan biri alın yazısının değişmeyeceğine dair aynılık gösterirken diğerleri daha çok insanın iyi ya da kötü nasibiyle ilgilidir.¹⁸

- *Nikt nie zgdanie, jaki mu los przypadnie.*
Kimse kısmetini tahmin edemez.
- *Każdy ma swoją gwiazdę, pod którą się urodził.*
Herkesin doğduğu yıldızı var (herkesin kendi kısmeti var)
- *Co komu Bóg nazaczył (co komu sądzono), to go nie minie.*
Tanrı'nın nasip ettiğinden insan kaçamaz.
- *Co Bóg przeznaczy, człowiek nie przeinaczy.*
Tanrı'nın nasip ettiğini insan değiştiremez. (öyle olur)
- *Co niebo przeznaczyło przestroga nie uchroni.*

17 İlhan Ayverdi, “kaza”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*, (İstanbul: Kubbealtı Lugatı, 2001), 646.

18 Kopalinski, *Słownik mitów i tradycji kultury*, 943.

Gök (Tanrı) kime neler vereceğinden hiçbir nasihat koruyamaz.

- *Co komu Bóg naznaczy diabel nie ukradnie.*
Tanrı'nın nasip ettiğini şeytan çalamaz. (öyle olur)
- *Wie Pan Bóg, co komu sądzono.*
Tanrı herkesin nasibini bilir.
- *Co komu Bóg naznaczył, to mu się dostanie.*
Tanrı'nın insana nasip ettiğini insan alır/ bulur.

İnsanın hayat tarzı onun elindedir ama ne zaman neler yaşayacağı sadece insanın talihinin konu edildiği birkaç Lehçe atasözünün konusudur. (Tabi ki her dilde olduğu gibi ters anlam taşıyan atasözleri de vardır, ama bu noktada Nedîm'in yazdığı yukarıda açıklanan mısralara benzer manayı içeren atasözleri gösterilmiştir).

Lehçe atasözlerinde bir tarafta insanın kısmetini bilemeyeceği, diğer tarafta onu değiştiremeyeceğini anlatan sadece bir konu dolaylı şekilde verilmiştir. O da *kismetle savaşılmaz, karşı çıkılmaz*, olgusudur. Bu daha çok insanın talihinden, kısmetinden kaçacak, saklanacak yolu olmadığını vurgulamak için kullanılır. Türkçe atasözleriyle aynı olan kaderin algılanması, onun öngörülemez, değiştirilemez olduğu ve insanın elinde değil Tanrı'nın elinde olduğudur. Aslında Lehçede 'alın yazısı' sözü ve kavramı mevcut değildir. Yine de kısmet, kader, nasip kavramı atasözlerinde 'alın yazısı' kavramına benzer manada kullanılır.

Altın ateşte, insan mihnette belli olur

Düşmen ne denli saht ise şâd ol ki ey Nedîm
Seng üzre gösterir zer-i kâmil ayârını (G.162/8)

“Ey Nedîm, düşman ne derece kuvvetli olursa (o derece) neşeli ol, çünkü altın ayarını taş üstünde gösterir.”

Beyitte, insanın sıkıntılara katlanma gücü altın ile ölçülmüştür. Altının altın olup olmadığı ateşe dayanıklılık derecesi ile anlaşıldığı gibi bir kişinin değeri de sıkıntılara katlanma, zorlukları yenme ve benliğini koruma gücü ile ölçülür. Lehçede buna benzer atasözleri şunlardır.

- *Chcąc człwieka dobrze poznać, trzeba z nim być z solą.*

İnsani iyi tanımak için onunla bir fıçı/ varil tuz yemek gerekir. (Onunla uzun zaman geçirmek/ yaşamak lazım, tuz az kullanılır, bir kovan 50-100 kg tuz yemek uzun zaman alır.)

- *Złoto próbuje się ogniem, kobietę - złotem, a mężczyznę – kobietą.*

Altın ateşle, kadın altınla, erkek kadınla denir. (Onların değeri belli olur; altın gerçek, kadın cimri alınabilir, erkeğin dürüst olup olmadığı nasıl davrandığı ile ortaya çıkar.)

Bir şeyin gerçek değerini öğrenmek için onun belli şeylerle denenmesi gerekir. İki dilde ve kültürde altının değeri onun ateşte nasıl olduğuyla ortaya çıkar. Bu altın fizikî madde olduğundan dünyada geçerli bir olgudur. İlginç olan yanı iki dilde de buna büyük önem verilip atasözünün bir parçası hâline gelmesidir.

İnsanı denemek için Türkçede kadın erkek ayrımı yapılmadan onun sıkıntılı zamanda nasıl davrandığına bakılıp karar verilir. Lehçe atasözüne göre kadın erkek farklı sınırlar. Genelde kadınlar paraya, eğlenceye, kıyafete ve mücevhere daha düşkün olduğu için zenginliğe ulaşmaya çalışır. Bu yüzden kadının değeri sıkıntı ve dertlerle değil paraya, altına yaklaşımı ile ölçülür. Basit bir örnek vermek gerekirse kadının erkeği sevdiği için mi yoksa onun parasını sevdiği için mi onunla evli olması olabilir. Erkekler içinse durum farklıdır. Erkekler genelde kadınlara düşkünlüğü ile bilinir. Bu nedenle erkeğin değeri, kadınlara yaklaşımından bellidir. Bir erkeğin kadına saygı mı, sevgi mi gösterip göstermediği ya da onlara sadece eğlence ve avlanacak av amacı ile bakıp bakmadığı, onların kim olduğunu ortaya çıkarır. Polonyalılar bu konuyu daha ayrıntılı bir şekilde göstermektedir.

Yukarıda yer alan ikinci Lehçe atasözünde durum biraz farklı olmakla birlikte yine insanın değerini öğrenmeye yol açan yöntemi sunar. Birinin nasıl olduğu, onunla uzun zaman geçirildiğinde ya da farklı olaylar karşısındaki davranışıyla ortaya çıkar. Atasözünde kullanılan mecaz, uzun zaman beraber yaşamanın bir fiçı tuz yeme zamanına denk geldiğidir. Genelde tuz yemeğin ayrılmaz lezzetidir ama fazla da kullanılmaz çünkü yemeğin tadını bozar. İnsanın bu miktarda tuz yemesi tabii ki çok uzun zaman alacaktır. Bu yüzden atasözünde tuz yemeden bahsedilir.

Sonuç

Atasözü ile ilgili beyitler incelendiğinde atasözlerinin şiir dilinde birtakım değişikliklere uğradığı görülmektedir. Bazı atasözleri sözcük sayısı eksiltilerek ya da yeni sözcük eklenerek, bazıları da farklı dildeki eş anlamlı kelimeler ile ifade edilmiştir. Bunun yanında sözdiziminde de farklılık görülebilmektedir. Mine Mengi'ye göre şiirde atasözü kullanımı sırasında atasözünün bilinen sözdiziminde değişiklik yapılmasının vezinden kaynaklanan bir nedene bağlanması doğal olmakla birlikte, bu özellik atasözleri ile deyimlerin tarihî gelişimleri sırasında geçtikleri bazı değişimlerin işareti olarak da kabul edilmelidir. Bir başka deyişle, günümüze gelinceye kadar kimi atasözleri değişmiş, günümüzde yeni bir biçim kazanarak kullanıma girmiş ya da zaman içerisinde atasözünün değişik birkaç kalıbı kullanılır olmuş. Mengi, "Necâti'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı" da yazdığı gibi bu birkaç kalıptan yalnız birinin kullanımı kalmış olabilir. Nedim'in kullandığı atasözleri şekil olarak farklılık gösterse bile hâlâ günümüz insanı tarafından kullanılmaktadır. Bu da günümüze kadar edebî eserlerde, sözlüklerde, halkın dilinde yer alan atasözlerinin, kültürün sürekliliğinin ispatı olduğunu gösterir.

Kültürel mirastan bahsedilirken en eskileri, sözlü ürünlerde bulunup yazılı dünyaya geçenleri araştırılır. Ama dünya gelişince bazı unsurlar değişir, insanlar eskisi gibi yaşamaz duruma gelir. Eskiden çok önem taşıyan davranışlar ve tavırlar yok olmaya başlar. Diğer taraftan atasözlerinin anlamı da değişir, genişler, daralır; bazen de tamamen yok olur. Birbiriyle çok az ilişkisi olan iki kültür ve bambaşka dillerde tamamen aynı ya da çok benzer dünya algılanışını bulma ihtimali yukarıda gösterildiği gibi yüksek olabilir ve bu sadece bir varsayımı ispatlayabilir- Türk ve Leh

kültürü (en azından onların en eski şekilleri) birbirine çok benzer, bu da dillerde ortaya çıkar. Yukarıda açıklandığı gibi Nedîm'in yazdıkları günümüz Türkçesinde hâlâ yer almaktadır, hatta Lehçede de aynı manayı taşıyan atasözlerini de bulmak mümkündür. Evrensel konuları işleyen atasözleri, farklı dillerde ve kültürlerde genellikle dünyaya aynı bakış açısını sunarken ve aynı anlamı taşıırken en uzak yerlerde yaşayan insanların da temel fikirlerini göstermektedir. Başka bir ifadeyle konuşma ve susma meselesi, kötü haberin hızlı yayılması, değerli, büyük ve başarılı olanların kıskançlık duygusu uyandırdığı, işlerin zahmetli olduğu, insanın görme duyma gibi algılarına yasak konulamayacağı gerçeği, bir şeyin öz olmasının onun çok olmasından daha önemli olduğu, kismetin değiştirilememesi gibi hususlar iki kültürde de işlenmiştir. Bazıları hâlâ konuşma dilinde yer alır ve geçerlidir.

Nedîm'in kullandığı onun söz sanatı olarak gösterilen atasözleri arasında Polonya kültüründe olmayanlar yoktur. Çünkü birbirine benzer ya da aynı anlamı taşıyan atasözü bulmak mümkündür. Bazen bir olayın farklı yönünü vurgulayan bu sözler, aynı konuyu işler. Demek ki hem XVIII. yüzyılda Türk bir şair için önemli olan konular hem de Polonyalılar için aynı sorunlar ve onlara yaklaşım aynıdır.

Çoğu incelenmiş atasözlerinde kullanılan kelimeler de aynılık gösterir. Bu olgu ise araştırılan iki dilde ve kültürde kavram dünyası açısından da büyük benzerlik gösterir. En büyük fark, Polonya kültüründe 'alın yazısı' kavramı olmaması ve 'meyveli ağaç' sözünün de anlaşılır-verimli, saygılı, başarılı birinin sembolü olarak algılanıp atasözlerinde kullanmamasıdır. 'Meyve' kelimesi diğer Lehçe atasözlerinde ya kazanç, eline alınan işin sonucu (*owoc mojej pracy* – işin/ çalışmanın meyvesi) ya da bir ailenin çocuğu (*po owocach poznaje siğ drzewo* – ağaç meyvesinden bellidir/ çocuklar ailesinin nasıl olduğu gösterir) anlamında kullanılır. Diğer konularda kullanılan kelimeler ve benzetmelerin birbirine çok uyduğu söylenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993.

Aksan, Doğan. *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yay., 1996.

Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: TDK Yay., 1982.

Ayverdi, İlhan. "kaza". *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*: 646. İstanbul: Kubbealtı Lugatı, 2001.

- Batislam, H. Dilekç “Nedim’in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler”, *Türkoloji Araştırmaları* 1997. Fuat Özdemir Anısına, Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi, (1997): 107-125.
- Brener, Jerzy. *Mądrej głowie dość...przysłowie* [Akıllı başa... bir atasözü yeter]. Łomża: Oficyna Wydawnicza Stopka, 1992.
- Çobanoğlu, Özkul. “Karşılaştırmalı Atasözleri Bağlamında Türk Dünyası Atasözlerinde Sosyo Kültürel Süreklilik ve Değişme Üzerine Tespitler”, *Türkbilig* 5 (2003): 3-12.
- Çevik, Mehmet. “Basın Dilinde Atasözleri ve Deyimler”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Gönen, Sinan. “Manzum Atasözü Kavramı Üzerine Değerlendirmeler”. *Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Fen-Edebiyat Fakültesi/Faculty of Arts and Sciences Edebiyat Dergisi/ Journal of Social Sciences* Sayı/Number: 16, (2006): 249- 258.
- İsen, Mustafa. *Usûlî: Hayatı, Sanatı ve Dîvânı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., 1988.
- Macit, Muhsin. *Nedim'in Hayatı, Eserleri ve Sanatı*, 1Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Maslowsky, Danuta ve Włodzimierz. *Przysłowia polskie* [Lehçe Atasözleri]. Katowice: Wydawnictwo Videograf Edukacja sp. z o. o., 2003.
- Mengi, Mine. “Necâî'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı”, *Erdem Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 4, c. II, (1986): 47-56.
- Karahan, Abdülkadir. “Trabzonlu Figânî’de Atasözleri ve Deyimler”, *Eski Türk Edebiyatı. İncelemeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, (1980): 43-53.
- Kopaliński, Władysław. *Słownik mitów i tradycji kultury* [Mitoloji ve gelenek kütürünün sözlüğü]. Kraków: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991.
- Ong, Walter, J. *Sözlü ve Yazılı Kültür. Sözüün Teknolojileşmesi. (Çev. Sema Postacıoğlu)*. İstanbul: Metis Yayınevi, 2014.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.
- Stanek, Kamila. “Linguistic similarities in the perception of the concept of ‘word’ in selected Turkish, Azerbaijani and Polish proverbs” makalesinden seçilmiştir: *Türkolojiya* nr 4, Baku: (2016): 29-51.
- Stanek, Kamila. “Zazdrość w przysłowiaich i frazeologizmach tureckich” (“*Türk Atasözlerinde ve Deyimlerinde Kıskançlık*”), w: *Przegląd Orientalistyczny (Şakıyat/ Oriental Dergisi) Zeszyt:1-2*, Warszawa, (2016): 203-215.